

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПРИНЦИПУ НЕВІДВОРОТНОСТІ

У статті розглядається питання дослідження інституту звільнення від юридичної відповідальності (негативний аспект), а також його співвідношення із принципом невідворотності.

Ключові слова: інститут звільнення від юридичної відповідальності, юридичний обов'язок, юридична відповідальність, принцип невідворотності юридичної відповідальності, негативна форма реалізації юридичної відповідальності.

Принцип невідворотності юридичної відповідальності за правопорушення тривалий час є каменем спотикання усєї юридичної науки та практики. Стрімкий розвиток теорії та практики застосування традиційних галузевих заходів юридичної відповідальності нас переконує, що далеско не всі вони є ефективними, а досить часто взагалі де досягають поставлених перед ними цілей.

Якщо припустити, що застосування заходів юридичної відповідальності завжди є доцільним, у такому випадку необхідно було б виключити із законодавства нашої держави інститут звільнення від юридичної відповідальності та покарання. Ми виходимо з позиції, що застосування зазначених заходів не завжди виявляється доцільним. У разі, коли правозастосувач встановлює, що цілі юридичної відповідальності можуть досягатися і без застосування заходів юридичної відповідальності, то відбувається звільнення суб'єкта від юридичної відповідальності або покарання тощо. Сучасне вітчизняне законодавство має тенденцію до збільшення кількості випадків звільнення від відповідальності або покарання. За Кримінальним кодексом України передбачено такі обставини звільнення від кримінальної відповідальності, а саме у зв'язку з: дійовим каяттям (ст.45), примиренням винного з потерпілим (ст.46), передачею особи на поруки (ст.47), зміною обстановки (ст.48), закінченням строків давності (ст.49) [9]. Амністія та помилування (ст. ст. 85-87) можуть розглядатися як особливий вид звільнення від кримінальної відповідальності та покарання [9]. До речі Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає можливість передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації або трудового

колективу (ст.21) або можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення (ст.22) [10]. Застосування зазначених вище заходів ілюструє дію принципу гуманізму юридичної відповідальності. Принцип невідворотності в даному випадку проявляється у обов'язку невідворотного застосування заходів звільнення від юридичної відповідальності у передбачених законом випадках. Порушення зазначеного принципу автоматично призводитиме до порушення принципів законності, доцільності, гуманізму, індивідуалізації юридичної відповідальності, а також перешкоджатиме досягненню цілей зазначеної відповідальності.

Дослідження інституту звільнення від юридичної відповідальності відбувалося спочатку у сфері кримінального та адміністративного права у зв'язку із звільненням переважно фізичних осіб від зазнавання обмежень особистісного, морального та майнового характеру. Але згодом, завдяки проведенню економічних та інших реформ, правова система почала поповнюватися низкою правових норм, які визначають нові підстави звільнення від юридичної відповідальності. Отже, інститут звільнення від юридичної відповідальності розширює свої межі, а саме: починає застосовуватися щодо юридичних осіб; набуває розвитку механізм звільнення від позитивної юридичної відповідальності тощо. Звертаємо увагу, що фактичне правовідношення, що виникає в результаті, у низці випадків не узгоджується із юридичними підставами звільнення від юридичної відповідальності: досить часто наявність юридичних підстав звільнення від юридичної відповідальності не може реалізуватися у конкретні правовідносини через відсутність чітких процесуальних механізмів їх засто-

сування на кожній із стадій даного процесу. Це в свою чергу призводить до порушення принципу невідворотності юридичної відповідальності: правозастосувач порушує свій юридичний обов'язок невідворотного застосування інституту звільнення від юридичної відповідальності у визначених чинним законодавством випадках.

Відсутність чіткого механізму регулювання публічних та приватних інтересів при реалізації юридичної відповідальності створює певний дисбаланс: відсутня чітка регламентація об'єктивних критеріїв застосування або не застосування підстав звільнення від юридичної відповідальності, що призводить до неефективного застосування заходів юридичної відповідальності в цілому; потребують коригування існуючі тенденції у правозастосуванні з урахуванням публічних та приватних інтересів, адже наразі вони певним чином суперечать принципам юридичної відповідальності тощо.

З метою забезпечення реалізації принципу невідворотності необхідно сформулювати визначення комплексного інституту звільнення від юридичної відповідальності, який включатиме такі аспекти як предмет регулювання, системоутворюючі ознаки та між системні зв'язки, притаманні даному інституту.

Зазвичай, звільнення від юридичної відповідальності розглядається як самостійний комплексний міжгалузевий інститут, який регулює правовідносини, що виникають через відмову держави від офіційного засудження правової поведінки суб'єкта, який вчинив правопорушення або не виконав покладеної на нього відповідальності, вираженої у передбаченій законом формі [1, с. 35].

Через дуалізм поглядів на природу юридичної відповідальності, визнання позитивного і негативного її аспектів, можна стверджувати, що їх функції в контексті розгляду інституту звільнення від юридичної відповідальності будуть різнитися між собою по суті.

В контексті розгляду негативного аспекту юридичної відповідальності, інститут звільнення від неї може бути визначений як самостійний комплексний міжгалузевий інститут, який регулює правовідносини, що виникають через відмову держави (виражену у визначеній законом формі) від офіційного засудження правової поведінки суб'єкта, який вчинив правопорушення, з метою досягнення максимального ефекту з ви-

правлення або відновлення правовідносин, які було порушено внаслідок вчинення протиправних дій, гуманізації та індивідуалізації заходів впливу та попередження правопорушень. Даний інститут розглядається як складна сукупність правових норм, що визначають цілі, принципи, підстави, умови, межі, форми, процес, стадії й прийняття рішень про звільнення від юридичної відповідальності, коли кожний із зазначених елементів відіграє самостійну роль у системі даного інституту [1, с. 36].

Відсутність системного законодавчого закріплення загальних ознак визначення підстав звільнення від юридичної відповідальності пояснюється відсутністю у вітчизняному законодавстві єдиного нормативного акту, який би регулював підстави звільнення від усіх видів юридичної. Тому для ефективного застосування інституту звільнення від юридичної відповідальності із дотриманням принципу невідворотності, необхідно було б вивести загальні ознаки підстав звільнення від юридичної відповідальності для подальшого їх застосування у разі відсутності таких підстав у галузевих правових нормах.

В процесі регулювання звільнення від юридичної відповідальності правові норми та інститути, взаємодіючи між собою, повинні сформувати якісно новий базис, який визначався би встановленням критеріїв балансу між публічним та приватним правом, оскільки у кожному конкретному випадку у сфері правотворчої та правозастосовної діяльності виникає конфлікт інтересів: з одного боку, держава прагне до реалізації принципу невідворотності юридичної відповідальності за кожне вчинене правопорушення; з іншого – правопорушник за відсутності закріпленого балансу інтересів та методики обґрунтування ефективності реалізації юридичної відповідальності, використовуючи своє юридичне право на захист власних інтересів, прагне знайти підстави для звільнення від юридичної відповідальності тощо.

Погоджуючись із С. В. Медведєвим, міжгалузевий інститут звільнення від юридичної відповідальності слід розглядати як сукупність галузевих норм, які регулюють комплекс умов, через які змінюється оцінка вчиненого правопорушення внаслідок комплексних дій компетентних суб'єктів (держави, юридичних та фізичних осіб), які володіють відповідними повноважен-

нями з метою зміцнення балансу публічного та приватного інтересів у громадянському суспільстві. Кожна галузь права, притаманними лише їй засобами, вирішує завдання звільнення від юридичної відповідальності. Поряд із діючими нормами, комплексний міжгалузевий інститут звільнення від юридичної відповідальності повинен містити систему утворюючу сукупність наступних елементів: принципів, установ (організаційний момент), ідей, уявлень (ідеологічний момент). Якщо розглядати дані елементи в динаміці, то вони надаватимуть зазначеному інституту предметно-функціонального характеру, спрямовують правотворчий та право реалізаційний процеси, наповнюючи єдністю динаміку виникнення, зміни та припинення правовідносин. Так, під сутністю юридичної конструкції звільнення від негативної юридичної відповідальності слід розуміти відсутність правового обов'язку зазнавати заходів державного примусу у вигляді позбавлень особистісного, морального та майнового характеру за вчинення правопорушення внаслідок зміни його оцінки, а також суб'єкта правопорушення згідно підстав, передбачених законодавством, з метою досягнення соціально-корисного результату [1, с. 40, 64].

Юридична конструкція звільнення від юридичної відповідальності є результатом об'єктивної необхідності суспільних відносин, правотворчої та правозастосовної діяльності, яка повинна функціонувати за для досягнення соціально-корисного результату через усунення необхідності реалізації правових засобів юридичної відповідальності та здійснення таких функцій як гуманізація, стимулюючої, охоронної, відновлюючої, правозабезпечувальної та превентивної тощо [1, с. 68].

До загального критерію ефективності звільнення від юридичної відповідальності належить зниження рівня злочинності, а до спеціальних – безконфліктне відновлення правовідносин, повторність скоєних правопорушень, рівень правосвідомості та інші індивідуальні характеристики правопорушників як суб'єктів права та стадіях досудового слідства. Також дані показники включають в себе частоту застосування звільнення від юридичної відповідальності та відображають процес реалізації повноважень кожного з учасників правовідносин тощо.

Якщо говорити про аспекти співвідношення

принципу невідворотності та інституту звільнення від юридичної відповідальності, можна зробити висновок: вони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Існування інституту звільнення від юридичної відповідальності жодним чином не суперечить принципу невідворотності і, тим паче, не може перешкоджати його реалізації. Якщо, звісно, не має місце зловживання у застосуванні звільнення від юридичної відповідальності. Свою позицію обґрунтовуємо наступним чином. При розгляді питання звільнення від негативної юридичної відповідальності слід виходити з того, що особа може підлягати його застосуванню лише у чітко визначених законодавством випадках, тобто абсолютно виважено і правомірно. Таким чином, приймаючи рішення про звільнення винної особи від юридичної відповідальності, тобто не вбачаючи необхідності застосування щодо неї заходів державно-примусового впливу, правозастосувач автоматично покладає на дану особу невідворотний обов'язок у подальшому діяти правомірно та не зазнавати обмежень особистісного, морального та майнового характеру тощо, як результат прийняття такого державно-владного рішення є виникнення у особи, щодо якої воно прийнято, невідворотного обов'язку щодо виконання даного рішення (не підлягати застосуванню заходів державного впливу), а також у подальшому поводитися правомірно.

Резюмуючи, можна сказати, що інститут звільнення є структурним елементом правовідносин юридичної відповідальності, реалізація якого здійснюється з метою досягнення цілей зазначеної відповідальності та у відповідності до принципу її доцільності. Реалізація принципу доцільності можлива лише у взаємодії із принципом невідворотності юридичної відповідальності, що об'єктивується у невідворотному виконанні правозастосувачем обов'язку застосування інституту звільнення від юридичної відповідальності у передбачених законом випадках. Так, реалізація інституту звільнення від юридичної відповідальності можлива виключно за умови дотримання принципу невідворотності зазначеної відповідальності.

Ефективність забезпечення реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців, насамперед, залежить від досконалості нормативно-правової бази, конкретних нормативно-правових актів, правових норм, що регулюють кон-

ституційні права і свободи військовослужбовців та гарантії їх реалізації. Незалежно від рівня та юридичної сили того чи іншого нормативно-правового акта, що закріплює положення, безпосередньо пов'язані з правами військовослужбовців, всі вони виконують одну і ту ж функцію – офіційно засвідчують визнання державою певних особливостей статусу військовослужбовців і в зв'язку з цим, необхідність законодавчого закріплення їх прав, а також можливих обмежень окремих прав та надання певних пільг, переваг та компенсацій, забезпечення гарантій їх реалізації, засобів юридичного та індивідуального захисту відносно специфічних учасників суспільних відносин, якими є військовослужбовці.

Історія створення та розвитку законодавчих положень, що стосуються прав, свобод і обов'язків військовослужбовців має глибоке підґрунтя. Щоб зрозуміти проблеми і завдання забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а в тому числі і військовослужбовців, на сучасному етапі більш глибоко, необхідно проаналізувати нормативні акти по цьому питанню.

Дослідженню генезису законодавства щодо закріплення прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, а в тому числі і військовослужбовців в різних аспектах присвячені роботи А. Колодія, А. Олійника, П. Рабіновича, Ю. Тодики, В. Пашинського, В. Кирилєнка, І. Качана, І. Коржа та інших.

Мета статті полягає у дослідженні розвитку системи нормативних актів, що закріплювали права, свободи і обов'язки військовослужбовців на різних історичних етапах та з'ясування проблемних питань.

Історія прав людини бере свої витoki з давнини. Вже в Біблії, Корані, інших релігійних книгах містяться положення про цінність і недоторканність людського життя, рівності людей. Згадку про право на життя, інші людські цінності ми знаходимо у літературних і правових пам'ятках Стародавнього Єгипту (Повчання Птахотепа, XXVII ст. до н.е.). Уявлення про державу і права людини Стародавньої Індії були викладені у збірниках релігійних і ритуальних текстів "Ведах", Збірниках гімнів і заклинань "Рігведах", "Арпхарваедах". У стародавньому Китаї ці ж проблеми були висвітлені і вивчалися у школах даосизму, конфуціанства та ін. В Ізраїлі в книзі Старого Заповіту "Вихід" йдеться про те, що бог

послав людям через пророка Мойсея десять вимог-заповідей, при чому чотири з них за своїм змістом є морально-правові (шануй батька та матір свою, не вбивай, не кради, не чини перелюбу). Майже така схема становлення системи державно-правових поглядів стосовно людини мала місце і в Стародавній Греції. На наш погляд, дуже важливим є те, що у всіх цих стародавніх пам'ятках, літературних і правових документах знайшлося місце створенню і розвитку збройних формувань того часу і деяка регламентація права озброєної людини. Історія виникнення (створення) і розвитку армії як елементу публічного правопорядку починається від часів Стародавнього Риму. Підвалини військового ладу було закладено ще реформами Сервія Тулія, який розумів, що з метою зміцнення військової потужності Риму необхідно об'єднати дві громади, створивши римсько-плебейське ополчення [1, с.208]. Армія, яка протягом багатьох століть мала характер патриціансько-плебейського ополчення, наприкінці республіки стає постійною. Внаслідок необхідності спеціальної регламентації життя війська виникає особлива гілка публічного права – *jus militare* (мілітарне, або ж військове право). Значення римського війська не лише зумовило появу мілітарного права, як сукупності норм, що регулюють різні аспекти відносин всередині армії, а й потребувало чіткого визначення правового статусу воїнів: надання їм, з одного боку, привілеїв та гарантій, а з іншого, закріплення вимог до них з боку влади [1, с.211].

Для того, щоб забезпечити належне соціальне становище легіонерів, їх було наділено низкою привілеїв, зокрема: вони мали право на так званий "табірний пекуній" – майно, що формувалося за рахунок військової платні, подарунків, спадщини від товариша, який загинув. Закон дозволяв сину заповідати табірний пекуній на свій розсуд. Також заборонялося їх залучати до примусових робіт та застосовувати такий спосіб страти, як повішення.

Разом з тим, у деяких приватних відносинах права воїнів було обмежено. Наприклад, до моменту відставки солдат не мав права укладати законний шлюб. Якщо він був одружений до моменту зарахування в армію, то шлюб розривався або, точніше призупинявся на час військової служби [1, с.211].

Крім того на офіцерів покладалася низка

обов'язків. Зокрема, книга 49 Дигестів містить згадку про те, що "обов'язком трибуна чи того, хто командує військовим загonom є: розміщення легіонерів у таборі, проведення з ними навчання, збереження ключів від воріт (табору), нічні обходи. Присутність при роздачі легіонерам продовольства, перевірка їжі (легіонерів), попередження зловживань при зважуванні (продовольств-

ва), покарання у межах наданої їм компетенції злочинних діянь, присутність на зборах табору, прийняття скарг легіонерів догляд за хворими" [2, с.596].

Отже, ми бачимо, що зародження і подальша регламентація прав і свобод для осіб, які проходили службу у війську знаходить своє закріплення у стародавніх джерелах права.

Література

1. *Кримінальний кодекс України від 05.04.2001* // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 2341-III. – Ст. 131.
2. *Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984* // Відомості Верховної Ради України. – 1984. – № 8073-X. – Ст. 1123.
3. *Медведев С. В. Освобождение от юридической ответственности в российском государстве (теоретические и практические аспекты): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 "Теория государства и права; история учений о государстве и праве" / С. В. Медведев – Н. : Новгород, 2005. – 161 с.*

А. А. Корнієнко

Некоторые аспекты соотношения института освобождения от юридической ответственности и принципа неотвратимости.

В статье рассматривается вопрос соотношения института освобождения от юридической ответственности (негативный аспект) и принципа неотвратимости.

Ключевые слова: институт освобождения от юридической ответственности, юридическая обязанность, юридическая ответственность, принцип неотвратимости юридической ответственности, отрицательная форма реализации юридической ответственности.

A. A. Kornienko

The aspects of correlation of the dismissal from the negative legal responsibility and the principle of inevitable.

In the article we investigate the aspects of correlation between the dismissal from the negative legal responsibility and the principle of inevitable.

Keywords: institute of liberation from legal liability, legal obligation, legal responsibility, the principle of inevitability of legal liability, negative form implementation of legal liability.